

ก. การศึกษากับสังคมการเมือง

ในที่นี้จะพิจารณาถึงความสัมพันธ์และความเกี่ยวเนื่องกันระหว่างการศึกษากับสังคมการเมือง และจะพยายามชี้ให้เห็นถึงลักษณะและรูปแบบของความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้

คำว่า "การศึกษา" มีบรรดาผู้รู้หลายท่านได้ให้ความหมายไว้เป็นหลายนัยด้วยกัน ซึ่งในความหลากหลายนั้นพอจะยกมาแสดงในที่นี้บางนัย เช่น

"การศึกษาหมายถึงกระบวนการที่จะช่วยให้เกิดการเรียนรู้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็ว่าการศึกษาคือกระบวนการที่จะหล่อหลอมกล่อมเกลาคคนให้เป็นคนที่มีคุณสมบัติตามที่สังคมต้องการ" ¹

"การศึกษาเป็นกระบวนการที่จะส่งผ่านวัฒนธรรมทางสังคมให้แก่ผู้เรียน" ²

จากความหมายที่ยกมานี้จะเห็นได้ว่า การศึกษานั้นมีลักษณะเป็นพฤติกรรมของมนุษย์อย่างหนึ่ง โดยพฤติกรรมนี้เป็นกระบวนการที่จะถ่ายทอด ปลุกฝังหรือเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม หรือคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งให้กับเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ดังนั้นลักษณะของพฤติกรรมเช่นว่านี้จึงพิจารณาได้เป็น 2 มิติใหญ่ ๆ คือ มิติของผู้ที่จะถ่ายทอด ปลุกฝังหรือเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมหรือคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง กับมิติของผู้ที่จะรับการกระทำอันนั้น กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นมิติของผู้ให้ กับมิติของผู้รับนั่นเอง ในส่วนของผู้ส่งนั้นจะต้องพิจารณาด้วยเขามีจุดประสงค์อย่างไรในการส่ง และส่งตรงกับจุดประสงค์นั้นหรือไม่ ซึ่งประเด็นเหล่านี้จะได้พิจารณาต่อไปในเบื้องต้น ในส่วนของผู้รับว่ารับอย่างไรและรับแล้วเกิดผลอะไรขึ้นนั้น ไม่อยู่ในขอบเขตของการศึกษานี้

¹ บรรจง จันทรสา, ปรัชญาการศึกษา, หน้า 17

² Theodore Brameld, Education as Power, (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1965), pp. 10-13

ในส่วนของพฤติกรรมหรือคุณสมบัติที่ต้องการจะถ่ายทอด ปลุกฝังหรือเปลี่ยนแปลงนั้น อาจจะได้แก่ระบบความคิด ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์หรือโลกทัศน์ของสิ่งคมนั้น ๆ ในยุคนั้น ๆ ก็ได้ ซึ่งรูปแบบและเนื้อหาของสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ย่อมเป็นไปได้หรือขึ้นอยู่กับถูกกำหนดโดยสภาพการณ์ของสังคมและความเห็นของผู้ที่มีอำนาจในกิจกรรมอันเกี่ยวกับการถ่ายทอด ปลุกฝัง และ/หรือเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ

ในสังคมทุกสังคมย่อมต้องการความเป็นปึกแผ่น ความมั่นคงและความสงบเรียบร้อยของสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งแล้ว ผู้ที่มีอำนาจในสังคมย่อมต้องการสิ่งเหล่านี้เป็นพิเศษ อย่างไรก็ตาม การที่สังคมจะเป็นเช่นนั้นได้ คือคงอยู่และไม่แตกสลาย สังคมจะต้องรักษาและปกป้องสิ่ง ซึ่งเป็นพื้นฐานและสิ่งซึ่งเป็นเสมือนเครื่องยึดเหนี่ยวสังคมเอาไว้ สิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวนั้นน่าจะ ได้แก่ บรรดาขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม โลกทัศน์ที่คล้ายคลึงกัน ตลอดจนความเชื่อในสิทธิและการมีอำนาจในการปกครองบังคับบัญชาของผู้ปกครองหรือผู้ที่มีอำนาจอยู่ในสังคมนั้น ๆ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ผู้ที่มีอำนาจในสังคมจะต้องมีการกำหนดรูปแบบ ตลอดจนเนื้อหาของสิ่งซึ่งจะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวสังคมเพื่อที่จะถ่ายทอดปลุกฝังหรือเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับพื้นฐานทางสภาพการณ์ของสังคมนั้น ๆ นั่นเอง ดังนั้นการกระทำในลักษณะนี้จึงเป็นการคงสภาพเดิมหรือคงโครงสร้างเดิมของสังคมที่ตนเองมีเปรียบเอาไว้ ทั้งนี้เพื่อที่จะควบคุมสถานการณ์ของการเปลี่ยนแปลงไว้

ในอีกด้านหนึ่งนั้น การจะควบคุมหรือรักษาลักษณะของโครงสร้างเดิมของสังคมเอาไว้ แต่เพียงอย่างเดียวนั้น ไม่เพียงพอต่อการรักษาความถาวรของสังคมเอาไว้ ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงบางสิ่งบางอย่าง หรือการเปลี่ยนแปลงลักษณะพื้นฐานบางประการ หรือทั้งหมดของสังคมจึงจำเป็นต้องมีขึ้นด้วย ทั้งนี้เพราะเหตุว่าโดยธรรมชาติของสังคมเองนั้นก็มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น ลักษณะของความคิด ความเชื่อ ค่านิยมของยุคสมัยหนึ่ง อาจจะกลายเป็นความไม่พึงปรารถนาของอีกยุคสมัยหนึ่งก็ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ลักษณะของการถ่ายทอดและการปลุกฝังซึ่งมีแนวโน้มในการมุ่งที่จะรักษาของเดิมจึงไม่เป็นการเพียงพอ จะต้องมีการกระทำในลักษณะของการมุ่งที่จะเปลี่ยนแปลงด้วย

ในกรณีที่มีการที่จะถ่ายทอดหรือปลูกฝังคุณค่าทางสังคม การกระทำดังกล่าวมักจะได้แก่ การถ่ายทอดและปลูกฝังสิ่งซึ่งจะเป็นผลดีต่อผู้มีอำนาจในสังคม และต่อผู้อยู่ใต้ปกครอง และขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงก็น่าจะได้แก่ความต้องการในอันที่จะกำจัดลักษณะดั้งเดิมของสังคมออกไปและเปลี่ยนแปลงโดยการถ่ายทอดหรือปลูกฝังค่านิยมหรือความคิดความเชื่อใหม่ ๆ ที่จะ เป็นประโยชน์ต่อสังคมและผู้ปกครองแทนที่ของเดิมนั้น ตัวอย่างเช่น การลบล้างเปลี่ยนแปลง ความคิดความเชื่อตลอดจนวิถีชีวิตภายในชาติของรัฐบาลเวียดนาม ภายหลังจากการถอนตัวออกไปของฝรั่งเศส¹ หรือจะสังเกตเห็นได้ว่า การที่หลักคำสอนของศาสนาพุทธมีปรากฏอยู่ใน หลักสูตรการศึกษาของไทยโดยสม่ำเสมอ นั้น ก็เพราะเหตุว่าในความคิดของชนชั้นนำของไทยแล้ว เห็นว่า การเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีนั้น ไม่เพียงแต่ไม่ขัดแย้งกับการเป็นรัฐกษัตริย์ที่ค้ำเหนืง หากยังเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของการเป็นรัฐกษัตริย์ที่ดีหรือเป็น "พลเมืองดี" อีกด้วย²

กล่าวโดยสรุปแล้ว การศึกษาก็คือ พฤติกรรมของมนุษย์ซึ่งมีลักษณะเป็นกระบวนการที่จะถ่ายทอด ปลูกฝังหรือเปลี่ยนแปลงลักษณะความคิด ความเชื่อ ตลอดจนโลกทัศน์ของชนรุ่นหนึ่ง ไปสู่ชนอีกรุ่นหนึ่ง รูปแบบของการถ่ายทอด เปลี่ยนแปลงหรือปลูกฝังนั้นอิงอยู่บนพื้นฐานของสภาพการทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม ตลอดจนเป้าประสงค์ของผู้มีอำนาจในสังคมนั้น ๆ

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าสังคมทุกสังคมนั้นย่อมต้องการที่จะรักษา ตลอดจนถ่ายทอดหรือส่งผ่านความคิดความเชื่อ ตลอดจนโลกทัศน์ต่าง ๆ ในยุคของตนต่อไปยังชนรุ่นใหม่อีกต่อไปอย่างไรก็ตาม กระบวนการส่งผ่าน หรือกรรมวิธี หรือสื่อที่จะส่งผ่านนั้นย่อมมีได้หลายสื่อ เช่น ผ่านทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี พงศาวดาร ตำนาน นิทาน ฯลฯ เป็นอาทิ และสื่อหนึ่งในจำนวน หลากหลายนี้ก็คือ "การศึกษา" ในความหมายของการอบรมกล่อมเกลาดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น เมื่อเป็นเช่นนั้น การศึกษากับสังคมจึงแยกจากกันไม่ออก เพราะการศึกษาในแง่นี้ย่อมหมายถึง เครื่องมือในการสื่อความคิด วิถีคิด โลกทัศน์ ตลอดจนคุณค่าต่าง ๆ ของสังคม และ

¹ Charles F. Keyes, "Cultural Change and Rural Education in Southeast Asia", Report of Conference Held in Penang, Malaysia, July 4-9, 1983

² วิทย์ วิศทเวทย์, ปรัชญาการศึกษาไทย 2411-2475; (กรุงเทพฯ, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2526), หน้า 109

ของชนชั้นผู้มีอำนาจในสังคมไทยสังคมในสังคมให้รับรู้และยอมรับในสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น

ในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมการเมืองนั้น ความจำเป็นในการส่งผ่านการถ่ายทอด การปลูกฝัง หรือการเปลี่ยนแปลงแนวความคิด ความเชื่อ ตลอดจนการยอมรับในคุณค่าหรือสิ่งที่ชนชั้นนำต้องการจะให้บังเกิดขึ้นในสังคมนั้น ถือเป็นความจำเป็นและมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะเหตุว่า ความเป็นปึกแผ่น ความมั่นคง และความชอบธรรมแห่งอำนาจในการปกครองบังคับบัญชาชั้น ถือเป็นเสมือนพื้นฐานของสังคมการเมือง ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ การพยายามส่งผ่านแนวความคิด ความเชื่อเกี่ยวกับกษัตริย์ในสมัยก่อนว่าเป็นพระเจ้า เป็นเทพเจ้า หรือเป็นโอรสของสวรรค์ ซึ่งรับบัญชาจากพระเจ้าให้มาทำหน้าที่ปกครองมวลหมู่มนุษยชาติ¹ และหากเราลองพิจารณาเนื้อความในวรรณคดีเก่า ๆ ของไทยดู ก็คงจะยังเห็นถึงลักษณะของความสูงส่งของพระมหากษัตริย์ชัดเจนยิ่งขึ้นไปอีก เช่น วรรณคดีไทยเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอนที่ขุนแผนถูกพระพันวษา เรียกตัวเข้าเฝ้าในวัง เพื่อเข้ามาฝึกหัดราชการสนองพระเดชพระคุณ นางทองประศรีผู้เป็นมารดาได้ให้อโวาทกับขุนแผนผู้เป็นบุตรชายว่า

<p>..... แต่ทว่าอย่าทะนงองอาจ <u>ถ้าประมาทราชภัยคงไม่แคล้ว</u> โบราณว่าเป็นเจ้าจอมกษัตริย์ ท่านกำหนดคงไว้ในตำรา หนึ่งวิชาสามารถมีอย่างไร หนึ่งกล้าหาญทำการถวายนั้น หนึ่งมิได้ประมาทราชกิจ หนึ่งสัตย์ซื่อถือธรรมจรรยา หนึ่ง เสงี่ยมเจียมตัวไม่กำเริบ หนึ่งอยู่ใกล้ชิดติดพระองค์ <u>หนึ่งไซ้ไรไม่ร่วมราชอาสน์</u> หนึ่ง เข้าเฝ้าสัง เกตซึ่งกิจจา หนึ่งผู้หญิงชาวในไม่พันพัว</p>	<p>..... โดยประมาทถือว่าข้ากล้าแกแล้ว ลูกแก้วจงฟังคำมารดา ราชสวัสดิ์ต้อง เพียร เรียรรักษา มีมาแต่โบราณช้านานครั้น ไม่มีคิดไว้ให้ท่านทราบทุกสิ่งสรรพ มุ่งมั่นจนสำเร็จ เจตนา ขอบผิตรีตริกหมั่นศึกษา เหมือนสมาทานศีลไว้มั่นคง เอ้อมเอิบหิ้มเยื่อ เพื่อหลง ไม่ทำเทียมด้วยทะนงพระกรุณา <u>ด้วยอุบาทว์จัญไร เป็นนักหนา</u> ไม่ใกล้ไกลไปกว่าสมควรการ เล่นหัวผูกรักสมัครสมาน</p>
---	--

¹ โปรคตุ ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ สมบัติ จันทรวงศ์, แนวความคิดทางการเมืองและสังคมไทย, (กรุงเทพ, ภาครอการณมทวิทยธช, 2523), หน้า 12-15

หนึ่งสวามีภักดีรักใคร่ในภูบาล

ถึงถูกกริ้วทันทานไม่ตอบแทน

.....

..... " 1

หรือในตอนที่เราเจ้าเชียงใหม่จะถวายนางสร้อยทองให้เป็นมเหสีของพระพันวษา นางเกสรผู้
เป็นมารดาได้อบรมธิดาของตนให้ตระหนักว่า คนที่นางจะไปเป็นมเหสีนั้น ไม่ใช่คนธรรมดา ๆ
ทั่วไป แต่เป็นพระมหากษัตริย์ ดังนั้น

".....

แต่บริจามหากษัตริย์นั้น

ต้องจงรักภักดีแล้วเกรงกลัว

ตั้งใจสนอง รong บทา

ถึงขัดข้องหมองใจในบางที

เพราะถ้าเจ้าจอมกษัตริย์ขัดพระทัย

ถ้าหากว่าพระองค์ทรงโปรดปราน

จึงจะได้เป็นสุขทุกที

เป็นสุขทั้งบรรดาเหล่าข้าไท

.....

.....

ผิดกับหญิงสามัญที่มีผิว

เหมือนอย่างตัวเป็นข้าฝ่าอุล

ให้ทรงพระกรุณาเป็นราศี

ไม่ควรที่ให้เกิดเรื่องเบี่ยงเบนมาลย์

มักเกิดภัยอันตรายหลายสถาน

ก็ขบเลี้ยงสำราญตระการใจ

ญาติวังศพงศาได้อาศัย

ทรมาม้วยจงจำดังรำพัน

..... " 2

ลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นี้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องได้รับการสื่อออกไปและจะต้อง
ได้รับการยอมรับตลอดจนเชื่อฟังอย่างไม่มีข้อแม้ใด ๆ ทั้งสิ้น ในหมู่บรรดาผู้อยู่ในแผ่นดิน และ
ในสังคมนั้น ๆ ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่า ความคิด ความเชื่อดังกล่าวนี้นี้เองที่ถือเป็นพื้นฐานแห่ง
อำนาจรัฐ และการใช้อำนาจรัฐในการบังคับบัญชา หากสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ถูกทำลายหรือถูกตั้ง
คำถามเอาว่า จริงหรือไม่ หรือถูกต้องหรือไม่แล้ว ก็ย่อมหมายความว่า รากฐานแห่งอำนาจรัฐ
ตลอดจนสถาบันที่เป็นผู้ใช้อำนาจรัฐอยู่ในขณะนั้นได้ถูกสั่นคลอนแล้วโดยปริยาย

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ความจำเป็นในการส่งผ่านความคิด ความเชื่อ ตลอดจน
โลกทัศน์และค่านิยมทางสังคมที่ถูกกำหนดเอาไว้แล้วนี้เป็นสิ่งสำคัญ และจำเป็นอย่างยิ่งของ
สังคม และไม่ได้เลือกว่าจะเป็นสังคมเมืองหรือสังคมชนบท สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะถูกกระจาย

¹ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, (กรุงเทพฯ, กรมศิลปากร,
2513) หน้า 318 (เน้นโดยผู้เขียน)

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 571-572 (เน้นโดยผู้เขียน)

ออกไปในทั่วทุกหัวระแหงของพระราชอาณาจักรเท่าที่จะสามารถกระทำได้ และไม่เพียงแต่จะต้องมีการสื่อเท่านั้น การยอมรับและเชื่อฟังจะต้องได้รับการตอบสนองกลับมาด้วย ดังนั้นการให้การศึกษาอบรมและการกล่อมเกลาคคนในสังคม จึงถือเป็นภาระจำเป็นอันไม่อาจจะละเลยหรือเพิกเฉยได้ในสังคมทุกสังคม

อย่างไรก็ตาม รูปแบบและเนื้อหาของการศึกษา และการอบรมกล่อมเกลานั้นย่อมจะแตกต่างกันไปในรายละเอียดของแต่ละยุคสมัย และในแต่ละสังคม ทั้งขึ้นอยู่กับสภาพการณ์ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ตลอดจนรูปแบบการปกครองของสังคม และสุดท้ายก็คือ ความคิดความเชื่อ และความต้องการของชนชั้นนำในสังคมขณะนั้นเป็นหลัก นั่นก็เพราะว่า "การศึกษา เกือบจะทั้งหมดมีมูลจูงใจทางการเมืองอย่างหนึ่งคือ เป็นสิ่งซึ่งมุ่งส่งเสริมกำลังฐานะของชนบางกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็กลุ่มชนชาติ หรือศาสนา หรือแม้แต่กลุ่มสังคมในการแข่งขันกับบุคคลอื่น ๆ มูลจูงใจนี้เองเป็นส่วนสำคัญที่กำหนดคั่นลงไปว่า จะสอนวิชาอะไรกันบ้าง จะให้ความรู้เรื่องอะไร ไม่ให้รู้เรื่องอะไร ตลอดจนตัดสินใจว่านักเรียนควรจะได้รับ การถ่ายทอดอุปนิสัยใจคอเช่นใด" ¹ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมที่รัฐเป็นผู้จัดการและควบคุมการศึกษา เช่นในสังคมไทยด้วยแล้ว การศึกษาย่อมถือเป็นกิจกรรมหนึ่งในบรรดากิจกรรมทั้งหลายของรัฐ และถ้าพิจารณากันอย่างจริงจังจะพบได้ว่ารัฐหรือผู้นำในขณะนั้นได้ให้ความสำคัญต่อการจัดการศึกษาอย่างมาก ดังจะเห็นได้ใน "ระเบียบการศึกษาสำหรับประเทศสยาม" ตอนหนึ่งว่า

"การจัดการศึกษาของบ้านเมืองที่จะให้แพร่หลายให้ราษฎรในพระราชอาณาจักรเขต. . . ให้เป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินที่ดีตามพระราชประสงค์นั้น เป็นหน้าที่ของกระทรวงธรรมการและกระทรวงอื่น ซึ่งปกครองท้องที่ คือ กระทรวงนครบาล และกระทรวงมหาดไทย จะต้องช่วยเหลือกันให้พร้อมมือ" ²

¹ Bertrand Russell, Principles of Social Reconstruction, (London : George Allen & Unwin Ltd., 1916), p. 103 (เน้นโดยผู้เขียน)

² โปรตคู รอง ศยามานนท์ และคณะ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507, (กรุงเทพ, กระทรวงศึกษาธิการ, 2507), หน้า 195

เมื่อกิจกรรมทางการให้การศึกษา เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมของรัฐ เช่นนี้แล้ว กิจกรรมทางการศึกษาก็ย่อมจะต้อง เกี่ยวพันกับกิจกรรมหลักของรัฐ ซึ่งได้แก่กิจกรรมทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของชาติในขณะนั้นด้วย นั่นหมายความว่า อุดมการณ์ทางการศึกษาย่อมต้องมีความสัมพันธ์กับกิจกรรมหลักเหล่านี้ นั่นก็คือรัฐจะต้องจัดวางระบบการให้การศึกษาให้อยู่ในตำแหน่งที่สอดคล้องกับนโยบายพื้นฐานดังกล่าวซึ่งได้แก่ การเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม และในสังคมใดก็ตามหากมีการเปลี่ยนแปลงซึ่งสาระสำคัญของระบบหลักทั้ง 3 นี้แล้ว ก็ย่อมหมายความว่าตำแหน่งและบทบาทของการศึกษาในสังคมนั้นต้องได้รับการเปลี่ยนแปลงไปด้วย ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ ในประเทศจีน ซึ่งหลังจากได้เปลี่ยนการปกครองประเทศเป็นแบบคอมมิวนิสต์เมื่อปี พ.ศ. 2492 แล้ว กล่าวได้ว่าระบบการศึกษาของประเทศจีนได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิง ซึ่งกล่าวให้ง่ายเข้าก็ว่า รัฐหรือสังคมที่มีปรัชญาสังคมเป็นแบบใด ก็ย่อมจะต้องจัดการศึกษาให้สอดคล้องกลมกลืนไปกับสังคมนั้น¹

เมื่อการศึกษามีความสำคัญและจำเป็นต่อสังคม ในแง่ที่จะเป็นสื่อส่งผ่านความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ตลอดจนอุดมการณ์ของสังคมหรือของผู้ที่มีอำนาจในสังคมเช่นนี้แล้ว จึงไม่น่าแปลกใจเลยที่สังคมทุกสังคมจะต้องจัดตั้งการศึกษาหรือจัดตั้งหน่วยงานขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่อันเกี่ยวกับการนี้โดยตรง ดังจะเห็นได้ว่าในทุกประเทศทั่วโลกล้วนแต่มีกระทรวงหรือหน่วยงานที่ทำหน้าที่เช่นเดียวกับกระทรวงศึกษาธิการของประเทศไทย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของประเทศไทยจะเห็นได้ว่า นับตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน แลลงการณ์ของรัฐบาลแต่ละสมัยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 นั้นล้วนแล้วแต่กล่าวถึงการจัดการศึกษาในชาติ รวมอยู่ในภาระกิจด้านอื่น ๆ ของรัฐบาลที่จะต้องจัดการให้เกิดขึ้นในชาติแทบทั้งสิ้น และนอกจากนั้นในรัฐธรรมนูญไทยแทบทุกฉบับล้วนแล้วแต่กล่าวถึง การที่รัฐจะต้องจัดการศึกษาให้กับประชาชนในชาติ นี้ย่อมสะท้อนให้เห็นว่ารัฐให้ความสำคัญกับการศึกษามากเพียงใด

¹ วิทย์ วิศทเวศย์, ปรัชญาการศึกษาไทย 2411-2475, (กรุงเทพ, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2526), หน้า 2-3

จากที่กล่าวมาทั้งหมดย่อมเห็นได้ชัดเจนแล้วว่า การศึกษากับสังคมนั้นมีความเกี่ยวพันกันอย่างมาก เพราะการศึกษาโดยตัวของมันเองนั้น เป็นเสมือนเครื่องจักรของโรงงานและมีผู้มีอำนาจของสังคมเป็นนายงานบังคับควบคุมการทำงาน และมีบรรดาประชาชนพลเมืองหรือผู้ที่รัฐต้องการจะหลอหลอมกล่อมเกล่า เป็นเหมือนวัตถุดิบที่จะต้องได้รับการปรุงแต่ง เพื่อให้ออกมาเป็นสิ่งพึงประสงค์ของผู้นำรัฐและอุดมการณ์ของรัฐหรือสังคมนั้น ๆ

อย่างไรก็ตาม ในบ่อยครั้งการศึกษาก็มีชีวิต และมีความเป็นอิสระเป็นของตัวเอง นั่นคือ เมื่อโอกาสและสถานการณ์แวดล้อมรอบข้าง เป็นใจและเอื้ออำนวย การศึกษาก็จะกระทำหน้าที่ของมัน โดยการเข้ามามีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงสภาพการณ์และโครงสร้างหลักของสังคมนั้น ๆ ซึ่งสภาพการณ์และโครงสร้างเหล่านั้นกลายเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสม และไม่พึงปรารถนาต่อไปอีกแล้ว แม้ว่าการเข้ามามีส่วนร่วมดังกล่าวจะเป็นไปโดยตรงหรือโดยอ้อม และการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างหลักจะเป็นการเปลี่ยนแปลงเพียงบางส่วนหรือเป็นการเปลี่ยนแปลงในส่วนของพื้นฐานเดิมอย่างสิ้นเชิงก็ตาม กล่าวคือในบางกรณีการศึกษาที่อาจจะนำมาซึ่งผลข้างเคียง และผลในทางตรงกันข้ามของ เป้าประสงค์ในอันที่จะอนุรักษ์สิ่งที่มีอยู่แล้วก็เป็นได้ ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่า การศึกษาในตัวของมันเองนั้นไม่ได้สอนให้คนเพียงเพื่อจะ "จำ" เท่านั้น หากยังสอนให้รู้จักที่จะคิดและไตร่ตรองอีกด้วย การปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ในประเทศไทย นับเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของกรณีนี้ เพราะการปฏิวัตินี้ดังกล่าวถือกันว่าเป็นผลที่สืบเนื่องมาจากการปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ¹

ข. สภาพของสังคมโดยทั่วไปที่มีส่วนกำหนดการจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5

สภาพการณ์โดยทั่วไปของบ้านเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ไม่ว่าจะเป็ด้านการเมือง การเศรษฐกิจ หรือด้านสังคม ดูจะไม่ค่อยเรียบร้อยดีนัก ทั้งนี้เพราะเหตุว่าความตึงเครียดที่แผ่เร้นอยู่ในความสงบนั้น ไม่เพียงแต่จะเป็นอุปสรรคที่เกิดจากภายนอกประเทศเท่านั้น หากยังมีปัญหาภายในประเทศเองที่คอยรุมเร้าอยู่อีกทางหนึ่งด้วย

¹ เช่นในงานของ วารุณี โอสถารมณ, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2475", วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524

ลักษณะการแห่งความยุ่งยากวุ่นวายในขณะนั้นไม่เพียงแต่จะเป็นที่ตระหนักรู้ของผู้นำประเทศคือ องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและข้าราชการบริพารที่จงรักภักดีเท่านั้น หากพระองค์ยังทรงพยายามที่จะลดความตึงเครียดและวุ่นวายเหล่านั้นลง โดยอาศัยกุศโลบายทางการเมืองอย่างเอาจริงเอาจังอีกด้วย¹ ไม่ว่าจะเป็นกุศโลบายด้านการปฏิรูประบบชนบทธรรมเนียมประเพณีที่ล้าสมัย การปฏิรูประบบราชการ การปฏิรูปการจัดเก็บรายได้ (ภาษีอากร) เข้ารัฐ การปฏิรูประบบการศึกษา ตลอดจนการตั้งสถาบันทางการเมืองใหม่ ๆ ขึ้นมา อาทิเช่น สถานที่ปริกษาราชการแผ่นดิน สถานที่ปริกษาราชการส่วนพระองค์ ซึ่งสถาบันต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนแล้วแต่ไม่เคยมีมาก่อนในเมืองไทยแทบทั้งสิ้น

ในที่นี้จะพิจารณาว่าการปฏิรูประบบการจัดการศึกษาเสียใหม่ในรัชสมัยของพระองค์นั้น สนองตอบต่อการที่จะลดความตึงเครียดแห่งสภาพการณ์แวดล้อมในขณะนั้นได้อย่างไร และจุดประสงค์แห่งผู้นำรัฐเป็นเช่นไร และเพื่อจะให้ง่ายต่อการพิจารณา การกล่าวถึงสภาพแวดล้อมของสังคมในขณะนั้นจึง เป็นสิ่งที่ควรกระทำ

1. สภาพการณ์ทั่วไปภายในประเทศ สภาพการณ์ทางการเมืองภายในประเทศขณะนั้นกล่าวได้ว่า ฐานะขององค์พระมหากษัตริย์ในทางทฤษฎีและในทางปฏิบัติไม่สามารถไปช่วยกันได้ กล่าวคือ ในทางทฤษฎีนั้น สถาบันพระมหากษัตริย์ถือว่าเป็นสถาบันหลักของประเทศ เป็นสถาบันสูงสุดและเป็นเพียงสถาบันเดียวเท่านั้น ที่มีสิทธิอันชอบธรรมในการใช้อำนาจรัฐซึ่งเป็นอำนาจสูงสุดในการบังคับบัญชา แต่ในทางปฏิบัติ สถาบันกษัตริย์กลับถูกคานอำนาจโดยกลุ่มขุนนางรุ่นเก่าเมื่อครั้งสมัยรัชกาลพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมราชชนก ดังนั้น การเมืองของสยามประเทศภายหลังการเสด็จสวรรคตของรัชกาลที่ 4 จึงมีลักษณะที่เสนาบดีและขุนนางมีอำนาจมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งขุนนางสายราชินิกุลบุนนาค ซึ่งมีสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นกำลังและเป็นผู้นำอันสำคัญแห่งตระกูล และสมเด็จพระยาผู้เฒ่าเองที่ภายหลังการเสด็จสวรรคตของรัชกาลที่ 4 แล้วได้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้ากรุงสยามขณะเมื่อยังทรงพระเยาว์ จนทำให้มีการกล่าวกันว่า สมเด็จพระยาผู้เฒ่าจะทำการ

¹ โปรคตุ ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัยติยา กรรณสูต, เอกสารการเมืองการปกครองไทย, (กรุงเทพ, โครงการตำราสังคมศาสตร์ฯ, 2518), หน้า 14-16

กำเริบแย่งชิงราชสมบัติเหมือนดังที่เคยได้ปรากฏมาแล้วในสมัยอยุธยา¹ ทั้งนี้เพราะเหตุว่า บรรดาลูกหลานและบรรดาผู้เกี่ยวข้องกับตระกูลขุนนาคนในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ล้วนแล้วแต่มี ตำแหน่งและอำนาจหรือไม่ก็แทรกตัวอยู่ในระบบราชการและการบริหารระดับสูงแทบทั้งสิ้น เช่น เจ้าพระยาสุริยวงศ์ไชยวัฒน์ (วอน ขุนนาค : บุตรชาย) เป็นพระสมุหกลาโหม คุมทางด้าน กำลังทหาร เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม ขุนนาค : น้องชาย) เป็นพระคลัง พระยาอาหารบริรักษ์ (บุษ ขุนนาค : หลาน) เป็นกรมมา² เป็นต้น

จากความจริงจะเห็นได้ว่า อำนาจรัฐหรืออำนาจทางการเมืองซึ่งแต่เดิมเป็นของ พระมหากษัตริย์และใช้โดยพระมหากษัตริย์นั้น ได้ถูกเปลี่ยนมือไปในลักษณะของการถูกแย่ง อำนาจโดยกลุ่มขุนนาง

กล่าวโดยสรุปก็คือ ศูนย์กลางแห่งอำนาจอันได้แก่สถาบันกษัตริย์ในขณะนั้น ได้ถูก ทำลายและถูกสั่นคลอนอย่างรุนแรงและไม่เคยมีมาก่อน

นอกจากสภาพการณ์แห่งการถูกสั่นคลอนหรือลดความเข้มแข็งของพระราชอำนาจลง แล้ว สภาพการณ์ที่น่าตระหนกอีกประการหนึ่งในขณะนั้นก็คือ การขยายตัวและความเจริญขึ้น อย่างรวดเร็วของบ้านเมือง ซึ่งเป็นผลมาจากการแพร่กระจายเข้ามาของอารยธรรมจาก ตะวันตกทางหนึ่ง โดยเริ่มเห็นเด่นชัดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา อิทธิพลจากอารยธรรม ของชาวตะวันตกซึ่งแพร่เข้ามาในขณะนั้นมีผลทำให้คนไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลชั้นนำใน ขณะนั้นเกิดการ "ตื่นตัว" ในเทคนิคและวิทยาการสมัยใหม่ที่ไม่เคยเห็นมาก่อน โดยเฉพาะใน การเข้ามาของบรรดาหมอสอนศาสนา ซึ่งนอกจากจะนำเอาความรู้ความคิดใหม่ ๆ เข้ามาแล้ว ยังได้นำเอาผลิตผลแห่งวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาเผยแพร่อีกด้วย เช่น ยารักษาโรค และการ นำเอาระบบการพิมพ์เข้ามาในประเทศไทย³ ลักษณะดังกล่าวนี้ได้ก่อให้เกิดความต้องการ

¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย, (กรุงเทพ, บรรณกิจ, 2523), หน้า 1

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 2

³ ไบรคดู ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 ด้าน สังคม, (กรุงเทพ, สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2517), หน้า 235-245

คนที่มีความรู้และเทคนิควิทยาการใหม่ ๆ เพื่อมารองรับและประสานการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองในขณะนั้น

ลักษณะหรือรูปแบบของการให้การศึกษอบรมแก่คนในชาติก่อนหน้าสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น กล่าวได้ว่ายังคง เป็นรูปแบบของระบบเก่าที่ล้าสมัยอยู่ ไม่ว่าจะเป็นด้านอักษรวิธีหรือด้านที่ไม่ใช่อักษรวิธี ลักษณะเช่นว่านี้มีมาตั้งแต่สังคมอยุธยาแล้ว ซึ่งสถาบันที่ทำหน้าที่ให้การศึกษอบรมกับคนในชาติก็คือ วัด โดยมีบรรดาพระสงฆ์เป็นผู้ให้การศึกษอบรม เพราะพระสงฆ์คือผู้ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ที่มีความรู้และมีการศึกษาดีที่สุดในขณะนั้น จึงได้รับความไว้วางใจจากรัฐบาลและความเชื่อถือจากประชาชนให้เป็นผู้อบรม และถ่ายทอดความรู้แก่บรรดาประชาราษฎร์ทุกวรรณะ¹ การให้การศึกษอบรมนั้นก็โดยการที่ชาวบ้านนำลูกของตนมาฝากตัวเป็นลูกศิษย์วัด และมีหน้าที่คอยปรนนิบัติ คุดูแล ตลอดจนอำนวยความสะดวกในการใช้ชีวิตของพระสงฆ์ในทุกเรื่อง เสมือนหนึ่งเป็นคนรับใช้ ส่วนบรรดาพระสงฆ์เหล่านั้นก็ใช้เวลาว่างของท่านหลังจากเสร็จกิจของสงฆ์แล้วมาสั่งสอนอบรมให้ความรู้แก่เด็กเหล่านั้น²

อย่างไรก็ตาม ความรู้ของบรรดาพระสงฆ์ แทบทั้งหมดก็นับได้ว่าเป็นความรู้ที่ล้าสมัยทั้งทางโลกและทางธรรม โดยมักจะยึดถือความรู้ที่ได้จากคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์ของพระเถระชาวลังกา หรือคัมภีร์ของพราหมณ์ ว่าเป็นความรู้อันถูกต้องตลอดกาล จึงส่งผลให้การถ่ายทอดความรู้อย่างผิด ๆ และล้าสมัยเหล่านั้นตกทอดแก่ประชาชน เช่น โลกมีสี่ฐานแบบมีทั้งหมด สามโลก คือ โลกมนุษย์ โลกเทวดา และโลกเปรต และเชื่อว่า การทำบุญแก่พระสงฆ์จะช่วยให้ตนไปอยู่ในโลกของเทวดา (สวรรค์) เป็นต้น³

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 45

² David K. Wyatt, The Politics of Reform in Thailand ; Education in The Reign of King Chulalongkorn, pp. 11-12

³ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 ด้านสังคม, หน้า 45-46

จากเวลานี้จะเห็นได้ว่า สังคมสมัยอยุธยา นั้น รัฐบาลมิได้สนใจหรือมิได้คิดที่จะให้การศึกษาแก่ประชาชนไม่ว่าจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ นั้นเห็นจะเป็นเพราะว่า รัฐบาลพอใจในการที่พระสงฆ์ทำหน้าที่นั้นได้คืออยู่แล้ว หรือไม่ก็เป็นเพราะรัฐบาลเห็นว่า หน้าที่การบริหารบ้านเมืองนั้นไม่จำเป็นจะต้องจัดการศึกษาอบรมให้แก่ประชาชนในชาติ ¹ นั้นหมายความว่า การให้การศึกษาหรือการจัดการศึกษาในขณะนั้น รัฐบาลยังมีได้สนใจที่จะเข้ามาจัดการโดยตรง เป็นแต่เพียงการพอใจในสภาพที่มีอยู่แล้วโดยพระสงฆ์เป็นผู้กระทำหน้าที่นั้นเท่านั้น . เมื่อเป็นเช่นนี้ การจัดการศึกษาภายในชาติขณะนั้น จึงขาดความทันสมัยในด้านของการพัฒนาความรู้ และระบบความคิด ความเชื่อที่อิงอยู่บนหลักแห่งความเป็นจริง และสามารถพิสูจน์ได้ในปัจจุบัน สมัย ขาดความต่อเนื่อง เพราะเวลาแห่งการศึกษานั้นย่อมขึ้นอยู่กับเวลาว่างของพระสงฆ์ และของผู้เรียนด้วย ขาดความครอบคลุมทั่วถึงในด้านของจำนวนผู้เรียน ซึ่งมักจะให้แก่บรรดา บุตรหลานของชนชั้นสูง และเป็นชายเท่านั้น ขาดความเป็นมาตรฐานอันเดียวกันในด้านของ รูปแบบและองค์ความรู้ที่ถ่ายทอดออกไป เนื่องจากเป็นเรื่องเฉพาะตัวของผู้สอน ซึ่งมีพื้นฐานแห่งความรู้หรือที่มาแห่งความรู้ไม่เหมือนกัน ลักษณะเช่นนี้ดำรงอยู่ และสืบเนื่องมาโดยตลอด จวบจนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 3-4 ซึ่งเป็นช่วงที่อารยธรรมและเทคนิควิทยาการของชาว ตะวันตกได้แพร่อิทธิพลให้เห็นอย่างเด่นชัดขึ้นมา และได้รับความสนใจจากคนไทยอย่างมาก

การตื่นตัวของคนไทยต่ออารยธรรมและเทคนิควิทยาการใหม่ ที่ชาวตะวันตกนำเข้ามาเผยแพร่ นั้น มิได้จำกัดหรือกระจุกตัวแต่เฉพาะในหมู่ชนชั้นนำเท่านั้น หากได้กระจายออกไปสู่สามัญชนโดยทั่วไปอย่างรวดเร็ว แม้ว่าจะไม่ครอบคลุมทั่วถึงบรรดาคนที่อยู่ในเขตหัวเมือง หรือห่างไกลจากเขตพระนครก็ตาม

ในส่วน of ประชาชนสามัญธรรมดานั้นจะให้ความสนใจกับเทคนิคทางด้านการ แพทย์สมัยใหม่มากกว่าอย่างอื่น เพราะหากดูตามบันทึกของหมอบรัดเลย์ จะพบได้ว่ามีคนไทย สนใจไปขอการรักษาโรคและไปรับการรักษาเยียวยาที่โอสถศาลาของหมอบรัดเลย์เป็นจำนวน มาก ดังที่หมอบรัดเลย์บันทึกไว้ว่า

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44

".....เราเปิดทำการเวลาหกโมงถึง เก้าโมง เช้า และหกโมง เย็นถึงสามทุ่ม คนใช้มาเบียดเสียดกันตั้งแต่อาทิตย์ขึ้นจนถึงอาทิตย์ตก บางวันช่วงเช้าเวลาเดียว ก็รักษาคนไข้ไปกว่าหนึ่งร้อยคนแล้ว....."

ในช่วงปีแรกที่เรายู่ในสยาม โรงหมอของเรารักษาคนไข้ที่มีอายุตั้งแต่ 10 ขวบ ไปจนถึง หนึ่งร้อยปี เป็นจำนวนกว่าสามพันห้าร้อยคน...." ¹

ในส่วน of ชนชั้นนำในขณะนั้น ก็ได้ให้ความสนใจต่อเทคนิควิทยาการทางการแพทย์สมัยใหม่อยู่มากเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีรับสั่งให้ หมอบรัดเลย์ไปทำการปลูกฝีให้กับบรรดาทาสที่ป่วยเป็นโรคฝีดาษ ดังบันทึกตอนหนึ่งว่า

".....พ่อค้าชาวอังกฤษก็ถือสารจากพระยาศรีพิพัฒน์มาที่บ้าน โดยอ้าง ใ้องการของพระเจ้าอยู่หัว ให้ข้าพเจ้าไปลองใช้ความสามารถในการเยียวยา ทาสกลุ่มหนึ่งที่ป่วยเป็นโรคฝีดาษ และอหิวาตกโรค....." ²

อย่างไรก็ดี สิ่งซึ่งมีความสำคัญและชนชั้นนำในขณะนั้นให้ความสนใจเป็นพิเศษ น่าจะ ได้แก่ ขนบธรรมเนียม ภาษา และวิชาการใหม่ ๆ มากกว่า ดังจะเห็นได้จากการที่ จมื่น ใววรรณาด (ต่อมาคือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์) ได้แสดงความใฝ่ใจที่จะเรียนรู้ ภาษาอังกฤษ โดยได้ขอร้องให้หมอบรัดเลย์สอนภาษาอังกฤษให้กับท่านและครอบครัวของท่าน เจ้าฟ้าจุฑามณี (ต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) ก็ได้ขอร้องให้หมอบรัดเลย์ สอนภาษาอังกฤษให้กับพระองค์ และยังได้ "เร่งเรียนรู้เกี่ยวกับดาราศาสตร์และสรีรวิทยา" ส่วน วชิรญาณภิกษุ (ต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ก็ได้ขอร้องให้บรัดเลย์ ใ้ ฏวายการสอนภาษาอังกฤษให้กับพระองค์ ส่วนชนชั้นสูงอื่น ๆ ก็ได้พยายามแสดงตัวเป็นคน สมัยใหม่ ด้วยการพยายามที่จะเรียนรู้และเข้าใจขนบธรรมเนียมของคนอังกฤษและอเมริกัน ³

¹ เก่งกาจ งามขจรวิวัฒน์ และ ัญญา ผลอนันต์ (แปล), สยามสามสมัยจาก สายตาหมอบรัดเลย์, (กรุงเทพ, สำนักพิมพ์เพื่อนชีวิต, 2527), หน้า 69

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 67

³ เกรียงศักดิ์ เษษฐพนทวนวิช, "ประวัติหมอบรัดเลย์", ใน หมอบรัดเลย์กับ สังคมไทย, เอกสารวิชาการมหาวิทยาลัยสถาบันไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528,

ลักษณะเช่นว่านี้ ค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นในหมู่ชนชั้นนำในขณะนั้น และได้เข้มข้นเห็นเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมาอย่างชัดเจนในเวลาอันไม่นานนัก เพราะ

"เจ้าฟ้ามงกุฎที่ทรง เหมือนกับเจ้าฟ้าจุฑามณีที่ทรงปรากฏนาจะรู้ภาษาอังกฤษ เป็นอย่างดี.....ในปี พ.ศ. 2383 ก็ทรงมีรับสั่งให้ข้าพเจ้าเป็นครูถวาย ภาษาอังกฤษ พระองค์ทรง เสนอแผนว่าจะเสด็จมายัง วัดโกสีย์บ้านข้าพเจ้า และ ทรงศึกษากับข้าพเจ้าที่นั่น นอกจากนั้นยังจะให้มหาดเล็กคนหนึ่งมาใช้เวลาส่วนใหญ่ในบ้านข้าพเจ้า เพื่อเรียนภาษาอังกฤษ เพื่อว่าเมื่อถึงเวลา เขาก็พร้อมที่จะไปอังกฤษและอเมริกา เพื่อหาข้อมูลที่จะเป็นประโยชน์ต่อสยาม ชายหนุ่มคนนั้นไม่ใช่ใครอื่นคือ หม่อมราโชทัย.....ข้าพเจ้าพยายามทูลถวายพระอักษร ภาษาอังกฤษเจ้าฟ้ามงกุฎสัปดาห์ละห้าวันอยู่ระยะหนึ่ง แต่ไม่บรรลุผลตามแผน อย่างไม่รู้ก็ตาม ท่านและเจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษอยู่กับข้าพเจ้า อย่างต่อเนื่อง เป็นเวลาหลายปี"¹

และต่อจากนั้นไม่นานนัก ศาสตราจารย์เจมส์ แคสเวล ซึ่งเป็นเพื่อนร่วมงานของ คณะมิชชันนารีของหมอบรัดเลย์ ก็ได้รับหน้าที่การถวายพระอักษรต่อจากหมอบรัดเลย์ โดย แคสเวล ได้รับพระราชทานห้องที่ติดกับวัดเป็นห้อง เรียนและดำเนินการถวายพระอักษรภาษาอังกฤษให้กับเจ้าฟ้ามงกุฎและชนชั้นสูงอื่น ๆ ในชั้นเรียนนี้อย่างสม่ำเสมอตลอดเป็นเวลาถึง สิบแปดเดือน²

จำเนียรกาลผ่านไปมาจนกระทั่งถึง ปี พ.ศ. 2394 ซึ่งเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 เสด็จสวรรคต และที่ประชุมเสนาบดีได้อัญเชิญเจ้าฟ้ามงกุฎ และเจ้าฟ้าจุฑามณี เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ รูปแบบของการจัดการศึกษาอย่างค่อนข้างจะเป็นทางการในแง่ของ การที่รัฐได้สอดมือเข้ามาจัดการเรื่องการศึกษา ก่อเกิดขึ้นอย่างชัดเจน กล่าวคือ วันก่อนที่เจ้าฟ้ามงกุฎจะทรงลาผนวช พระองค์ได้โปรดให้มีมิชชันนารีโปรเตสแตนท์ ที่ทรงสนิทสนมมาเป็นปี ๆ เข้าเฝ้า และ

¹ เก่งกาจ งามขจรวิวัฒน์ และ ัญญา ผลอนันต์ (แปล), สยามสามสมัยจาก สายตาหมอบรัดเลย์, หน้า 113-114

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 114-118

".....ตรัสอย่างไม่ถือพระองค์และให้รู้เป็นการภายใน สิ่งที่พระองค์ตรัส ทำให้ความหวังที่จะเห็นสยามรุ่งเรืองในอนาคตฟื้นคืนมาอีก พระราชดำรัสที่ทำให้เราหูผึ่งก็คือ พระราชดำรัสที่จะให้มีชั้นเรียนขนาดใหญ่ให้หนุ่มสยามได้ศึกษาภาษาอังกฤษอย่างดี และจะทรงโปรดให้มีโรงเรียนมัธยมขึ้นในบางกอกที่สอนภาษาอังกฤษและวิทยาศาสตร์จากตะวันตกด้วย.....

ในส่วนที่ตรัสเกี่ยวกับอิทธิพลของการศึกษาในเวลานั้น พระองค์ก็ได้ทรงเริ่มดำเนินการตามนั้นภายในหกเดือน หลังขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์อย่างน้อย ๆ ก็พระประยูรญาติ ให้ได้รับการศึกษาแบบเดียวกับราชสำนักยุโรป เมื่อเดือนสิงหาคม 2394 พระเจ้าอยู่หัวทรงขอคณะเผยแผ่ศาสนาโปรเตสแตนต์ให้จัดการหาหม่อม สามคนมาช่วยสอนภาษาอังกฤษแก่สาวชาววังในพระบรมมหาราชวัง เป็นประจำทุกวัน วันวันอาทิตย์และวันหยุดราชการไทย เราดำเนินการตามพระราชประสงค์อย่างยินดี.....และดำเนินการสอนสิ่งต่อไปราวสามปี"¹

อย่างไรก็ดี การสอนหนังสือดังกล่าวนี้ก็ต้องมีเหตุให้หยุดไป เนื่องจากสภาพการณ์ที่ไม่เอื้ออำนวย ไม่ใช่เกิดจากพระราชประสงค์² แต่ในที่สุด หลังจากหยุดไปได้แปดปี รัชกาลที่ 4 จึงมีพระราชดำรัสให้จัดหาหม่อม จากประเทศสิงคโปร์ เพื่อให้เข้ามาทำการถวายการสอน เชื้อพระวงศ์อีกครึ่งหนึ่ง และหม่อมที่ได้รับการคัดเลือกมาในคราวนี้คือ หม่อม แอนนา เอช เลียวโนเวนส์ ซึ่งเธอก็ได้ถวายการสอนแก่บรรดาเชื้อพระวงศ์ รวมทั้งได้ถวายการสอนแก่สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ด้วยในขณะเดียวกัน³

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า ลักษณะของการจัดการศึกษาในชาติได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมกล่าวคือ เดิมนั้นรัฐไม่ได้ให้ความสนใจเท่าที่ควรในการจะให้การศึกษาแก่ประชาชน ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 4 รัฐจึงเริ่มให้ความสนใจที่จะเข้ามาจัดการศึกษาด้วยเล็งเห็นความสำคัญและความจำเป็นของการศึกษาที่มีต่อสังคม ลักษณะเช่นนี้นับว่าเห็นเด่นชัดมากยิ่งขึ้น

¹ เก่งกาจ งามขจรวิวัฒน์ และ ัญญา พลอนันต์ (แปล), สยามสามสมัยจากสายตาทอมอบรัดเลย์, หน้า 183 (เน้นโดยผู้เขียน)

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 186

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 186-187

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีการปฏิรูปการศึกษาเสียใหม่ทั้งหมดและไม่เพียงแต่จะจำกัดอยู่เฉพาะในหมู่ชนชั้นนำหรือเชื้อพระวงศ์เท่านั้น หากได้ขยายออกไปสู่ราษฎรโดยทั่วไป และได้ขยายออกไปยังหัวเมืองรอบนอกพระนครอีกด้วย ดังจะได้กล่าวต่อไป

อนึ่ง ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น อาจกล่าวได้ว่า สภาพการณ์ทางด้านการบริหารงานเมืองของระบบราชการยังคงเป็นระบบเก่าที่ล้าสมัยอยู่ บรรดาข้าราชการในพระองค์ส่วนมากยังขาดความรู้ ความเข้าใจในระบบราชการแบบใหม่ และสภาพการณ์ที่บ้านเมืองปรับตัวอย่างรวดเร็วในขณะนั้นอยู่เป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ระบบราชการแบบเก่ายังก่อให้เกิดความสับสนในการบริหารราชการเป็นอย่างมาก กล่าวคือ ในทางด้านทฤษฎีแล้ว ตำแหน่งด้านบริหารกอบปรักด้วย อัครมหาเสนาบดี 2 ตำแหน่ง คือ สมุหพระกลาโหม มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงเกี่ยวกับกิจการด้านการทหาร กับสมุหเทศาภิบาล และจตุสดมภ์ 4 อันได้แก่ตำแหน่ง เวียง วัง คลัง นา ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับกิจการด้านพลเรือน แต่ในทางปฏิบัติแล้ว หากได้เป็นเช่นนั้นไม่ เพราะในทางปฏิบัติ อำนาจหน้าที่ของสมุหพระกลาโหมและสมุหเทศาภิบาลไม่ได้มีความแตกต่างหรือมีเส้นแบ่งให้เห็นได้อย่างชัดเจนเลย ดังนั้นการสับสนในหน้าที่ซึ่งกันและกันจึงเกิดขึ้นโดยปริยาย อันส่งผลให้เกิดการแตกแยกและแบ่งพรรคแบ่งพวกกันขึ้นในหมู่ข้าราชการในพระองค์ขณะนั้น¹ นี่ย่อมแสดงให้เห็นได้อย่างเด่นชัดว่า ศูนย์แห่งอำนาจได้กระจัดกระจายไปยังตัวขุนนางในขณะนั้นมากบ้างน้อยบ้างแล้วแต่ตำแหน่งและบารมี ศูนย์แห่งอำนาจหาได้รวมตัวหรือกระจุกตัวอยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสถาบันหลักในขณะนั้นไม่

จากลักษณะดังกล่าวข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่าระบบราชการในขณะนั้นไม่เพียงแต่ล้าหลังทางด้านความรู้ ความสามารถในตัวบุคคลากรเท่านั้น หากยังเป็นระบบราชการที่มีลักษณะของการไม่ชัดเจนในศูนย์แห่งอำนาจอีกด้วย ลักษณะเช่นว่านี้จึงไม่เพียงแต่จะต้องแก้ไขโดยการอบรมกล่อมเกล่าให้ระบบราชการ เป็นระบบใหม่ที่ทันสมัยในแง่ของการบริหารงานหรือประสิทธิภาพของการปฏิบัติงานเท่านั้น หากยังจะต้องได้รับการปรับปรุงและปฏิรูประบบความคิด ความเชื่อ ตลอดจนโลกทัศน์ของบรรดาข้าราชการ ซึ่งยังสับสนและไม่แจ่มชัดในศูนย์รวมแห่งอำนาจ

¹ โปรตดู บรรจง ตันศยานนท์, "ปัญหาการรวมชาติในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ สุวดี เจริญพงศ์, การเมืองการปกครองไทยสมัยใหม่, (กรุงเทพฯ, สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522), หน้า 28-30

อันแท้จริงในขณะนั้นอีกด้วย นั้นหมายความว่า การอบรมกล่อมเกลาบวรศาซาราชาการและพลเมืองในขณะนั้นจะต้องกระทำทั้งการให้ความรู้และเทคนิควิทยาการสมัยใหม่ ควบคู่ไปกับการปลูกฝังให้สำนึกและยอมรับในสถาบันกษัตริย์ซึ่งเป็นสถาบันเดียวที่เป็นศูนย์แห่งอำนาจอันแท้จริง

อย่างไรก็ดี ที่กล่าวเช่นนี้มีได้หมายความว่า การเมืองหรือสังคมก่อนหน้าสมัยรัชกาลที่ 5 จะไม่มีการปลูกฝังให้คนในสังคมมีความรู้ลึกซึ้งยอมรับและจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ก็หาไม่ เพราะคงได้กล่าวมาแล้วว่าลักษณะเช่นว่านี้จะต้องได้รับการเอาใจใส่ให้บังเกิดขึ้นในสังคมทุกสังคมและทุกยุคทุกสมัย แต่จะแตกต่างกันก็ตรงที่ว่า การปลูกฝังให้มีความเกรงกลัวจงรักภักดีและเชื่อฟังต่อศูนย์แห่งอำนาจคือสถาบันกษัตริย์ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นถือเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งยวด มากกว่าจะถือเป็นกิจกรรมอันเป็นปกติวิสัยของสังคมการเมืองทั่ว ๆ ไป กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นการเพิ่มความเข้มข้นและความเร่งด่วนให้กับกิจกรรมซึ่งจำเป็นจะต้องทำอยู่แล้ว ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่า สภาพการณ์ทางการเมืองในขณะนั้นบีบบังคับให้ต้องกระทำเช่นนั้น ในขณะที่สังคมก่อนหน้าสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ความจำเป็นอันได้แก่ สภาพการณ์ทางการเมืองในสมัยนั้น ๆ ไม่ได้อยู่ในขั้นวิกฤติในด้านของการสืบสัน และสะเปะสะปะในศูนย์แห่งอำนาจ หรือถ้าแม้หากจะมีก็มีได้รุนแรงและเด่นชัดจนมีผลกระทบกระเทือนต่อสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างมหาศาลเหมือนเช่นในสมัยรัชกาลที่ 5

ในขณะที่ภาวะแวดล้อมภายในกรุงกำลังอยู่ในอาการที่จะต้องได้รับการเยียวยาอย่างเร่งรีบเช่นนี้ สภาพการณ์ทางด้านการปกครองพระราชอาณาเขตหรือการปกครองในส่วนภูมิภาคซึ่งเรียกกันว่า "การปกครองหัวเมืองชั้นในและหัวเมืองชั้นนอก" ก็ได้สร้างปัญหาและความหนักใจไม่น้อยให้กับผู้นำรัฐในขณะนั้น

ในส่วนของหัวเมืองชั้นในนั้น พระมหากษัตริย์ทรงอำนาจการปกครองและการบริหารทั้งหมด โดยมีบรรดาเสนาบดีเป็นผู้ช่วย¹ แต่ในทางปฏิบัติแล้ว รัฐบาลกลางถูกจำกัดขอบเขตแห่งอำนาจหน้าที่ดังกล่าวลงไปโดยปริยาย ทั้งนี้เพราะเหตุว่า การคมนาคมในขณะนั้นยัง

¹ โปรตตุ จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับกระทรวงมหาดไทย, (พระนคร, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2506), หน้า 60-62

ไม่สะดวกและทั่วถึง ประกอบกับอาณาบริเวณของหัวเมืองชั้นในก็กว้างขวางมาก อีกทั้งความจำเป็นในด้านพระราชทรัพย์ ทางด้านกำลังคนซึ่งมีอยู่น้อย จึงไม่สามารถส่งข้าราชการในพระองค์ไป "กินเมือง" เหล่านั้นได้อย่างทั่วถึง จึงส่งผลให้บรรดาข้าราชการในหัวเมืองมักจะพากันกำเริบเลียบसान พากันตั้งตนเป็นใหญ่ และใช้อำนาจอิทธิพลหาผลประโยชน์เข้าพกเข้าห่อของตนเอง ผลประโยชน์ของชาติจึงถูกเบียดบัง นอกจากนี้ในบางครั้งบรรดาข้าราชการหัวเมืองเหล่านั้นยังก่อการจลาจล และกระด้างกระเดื่องต่อส่วนกลางอีกด้วย ¹

ในส่วนหัวเมืองชั้นนอกและเมืองประเทศราช ยิ่งเลวร้ายลงไปอีก กล่าวคือ ในหัวเมืองชั้นนอกนั้น แม้ว่าการปกครองดินแดนในแถบนี้รัฐบาลกลางจะได้ตรากฎเกณฑ์ต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อควบคุมบรรดาเจ้าเมืองทั้งหลายให้ปกครองโดยยุติธรรม และเป็นไปตามความประสงค์จากส่วนกลาง โดยการกำหนดขอบเขตแห่งอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายเอาไว้อย่างชัดเจนก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติจากกล่าวได้ว่าหลักการต่าง ๆ ที่ได้ตราไว้โดยรัฐบาลกลางนั้นได้ถูกละเลยอย่างสิ้นเชิง เพราะในทางปฏิบัตินั้น บรรดาเจ้าเมืองต่าง ๆ มิได้ดำรงตนอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐบาลกลางมากนัก ยิ่งเป็นเมืองที่อยู่ห่างไกลออกไปจากเมืองหลวงเท่าใด ความเป็นอิสระและอำนาจของเจ้าเมืองก็ยิ่งมีมากขึ้นเป็นลำดับ และในขณะเดียวกัน พระราชอำนาจจากส่วนกลางก็ยิ่งเจือจางลงเป็นลำดับเช่นกัน

กล่าวโดยสรุปก็คือ รัฐบาลกลางตกอยู่ในฐานะกลืนไม่เข้าคายไม่ออก และ "รัฐบาลกลางเป็นแต่เพียงยอมรับอำนาจของผู้มีอิทธิพลเหล่านั้นให้เป็นเจ้าเมืองเท่านั้น แม้การแต่งตั้งข้าราชการในหัวเมือง ก็ต้องแต่งตั้งตามข้อเสนอของเจ้าเมือง ทั้งนี้ก็เพื่อจะป้องกันเหตุร้าย" ²

¹ บรรจง ตันศยานนท์, "ปัญหาการรวมชาติในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ สุวดี เจริญพงศ์, การเมืองการปกครองไทยสมัยใหม่, หน้า 30

² ร.ต.ต.สาโรช ธรรมชาติ, "การพัฒนาการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5", วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชาปกครอง, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518, หน้า 48

ในส่วนของ เมืองประเทศราช ซึ่งเป็นการปกครองดินแดนของชนต่างชาติต่างภาษานั้น ก็ยิ่งหละหลวมยิ่งขึ้นไปอีก เพราะเมืองประเทศราชเหล่านั้นยังคงมีฐานะเป็นรัฐอยู่โดยมีเจ้านายของชาตินั้น ๆ ปกครอง แต่มีเงื่อนไขเพียงต้องส่ง ต้นไม้เงิน ต้นไม้ทองกับเครื่องราชบรรณาการมาถวายตามกำหนดเวลาเท่านั้น ¹

อนึ่ง การจะควบคุมและรวมเอาเมืองประเทศราชเหล่านี้เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันก็ยิ่งลำบาก ทั้งนี้เพราะเหตุว่าบรรดาเมืองประเทศราชเหล่านั้น อันได้แก่ ลาวเหนือ ลาวใต้ เขมร และบางส่วนของมลายู ล้วนแล้วแต่เป็นพวกต่างชาติ ต่างภาษา ต่างวัฒนธรรมกัน ดังนั้นความเชื่อมโยงผูกพันกันจึง เป็นไปได้ได้น้อยมาก และที่สำคัญก็คือ ประชาชนในประเทศเหล่านี้มิได้มีความรู้สึกว่าคุณอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของพระมหากษัตริย์ไทยแต่อย่างใด ดังนั้นความคิดในอันที่จะแยกตัวออกเป็นอิสระจึงมีอยู่ทุกขณะจิต ²

2. สภาพการณ์ทั่วไปภายนอกประเทศ ปัญหาที่เปรียบเสมือนเข็มทิ่มแทงจิตใจของผู้ปกครองประเทศในขณะนั้น นอกจากจะเป็นปัญหภายในประเทศต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ปัญหาอันสำคัญใหญ่หลวงและมีผลต่อความเป็นเอกราชของชาติอย่างยิ่งก็คือ ปัญหาการคุกคามจากอิทธิพลของนักล่าอาณานิคมจากทางตะวันตก โดยเฉพาะประเทศอังกฤษ และฝรั่งเศส ซึ่งได้เริ่มเข้ามามีอิทธิพลในเขตเอเชียอาคเนย์ ตั้งแต่ครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น และเริ่มมีบทบาทเด่นชัดขึ้นในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา

จากการแพร่ขยายอิทธิพลของมหาอำนาจทั้งสองนั้น ได้ส่งผลให้สภาวะแวดล้อมทางด้านการเมืองในภูมิภาคแถบนี้เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ ประเทศอังกฤษและฝรั่งเศสได้เข้ายึดครองดินแดนใกล้เคียงกับประเทศไทยที่ละเล็กทีละน้อยจนหมดสิ้น นั่นคือ อังกฤษยึดพม่าได้ในปี

¹ ขุนประเสริฐ สุกมาตรา, กฎหมายปกครอง, (กรุงเทพ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง, 2488), หน้า 220

² บรรจง ต้นศยานนท์, "ปัญหาการรวมชาติในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ สุวดี เจริญพงษ์, การเมืองการปกครองไทยสมัยใหม่, หน้า 36

พ.ศ. 2395 ยึดมลายูได้ในปี พ.ศ. 2417 ส่วนฝรั่งเศสก็ยึดญวนได้ในปี พ.ศ. 2422¹ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าประเทศไทยจะไม่ได้ถูกยึดครองโดยมหาอำนาจทั้งสอง แต่ประเทศมหาอำนาจทั้งสองนั้นก็ได้แสดงท่าทีแห่งความต้องการที่จะยึดเอาประเทศไทยมาเป็นอาณานิคมของตนด้วยกันทั้งคู่ ไม่ว่าจะเป็นด้วยวิธีทางด้านการทูต การใช้กำลังหรือด้วยเล่ห์เพทุบายต่าง ๆ ทั้งนี้ก็โดยอาศัยปมเด่นของชนทางด้านกำลังทหารและประสิทธิภาพของอาวุธที่นำสมัยมากกว่า มาเป็นเครื่องมือในการข่มขู่คุกคาม นอกจากนี้ยังใช้ความรู้และความได้เปรียบแห่งเทคนิควิทยาการใหม่ ๆ เข้ามาแทรกแซงภายในประเทศอีกทางหนึ่งด้วย²

จากความข้างต้นจะเห็นได้ว่า สภาพการณ์ทั้งภายในและภายนอกประเทศในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 นั้น นำความหนักใจมาให้กับผู้นำรัฐในขณะนั้นเป็นอย่างยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นด้านความต้อยประสิทธิภาพตลอดจนความแตกร้างของระบบราชการและบรรดาข้าราชการบริพาร ความกระด้างกระเดื่องของบรรดาหัวเมืองชั้นในหัวเมืองชั้นนอก และเมืองประเทศราช อันนำมาซึ่งการขาดเอกภาพของประเทศ นอกจากนี้ก็ยังต้องเผชิญกับภัยคุกคามของประเทศมหาอำนาจ ซึ่งจึงองจะหาโอกาสเข้ายึดครองประเทศอยู่ทุกเมื่อ

อย่างไรก็ดี สภาพที่สร้างความไม่พอใจให้กับผู้นำรัฐในขณะนั้นเป็นอย่างมากน่าจะได้แก่ การไม่พอใจกับสถานการณ์ทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ ซึ่งถูกทำทลายและถูกลดพระราชอำนาจโดยกลุ่มขุนนางดั่งกล่าวแล้ว สภาพการณ์เช่นนี้เองที่น่าจะส่งผลให้พระองค์ทรงต้องพยายามทุกวิถีทางที่จะเปลี่ยนแปลงระบบเก่า ๆ ที่มีอยู่เสียใหม่ทั้งหมด

¹ บรรจง ตันศยานนท์, "ปัญหาการรวมชาติในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ สุวดี เจริญพงศ์, การเมืองการปกครองไทยสมัยใหม่, หน้า 36

² จักฤษณ์ นรนิติผดุงการ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพกับกระทรวงมหาดไทย, หน้า 55

ก. จุดมุ่งหมายของผู้นำรัฐในการจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าสภาพการณ์ของสังคมในขณะนั้น ไม่ว่าจะเป็นทางด้าน การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ได้สร้างความกระทบกระเทือนและความไม่พอใจให้กับผู้นำรัฐ ในขณะนั้นเป็นอย่างมาก

เมื่อเป็นเช่นนี้ พระองค์จึงทรงกระทำและพยายามในทุกวิถีทางที่จะทรง เปลี่ยนสถาน ภาพของสถาบันกษัตริย์ที่ตกต่ำอยู่ในขณะนั้นให้กลับมามีพระราชอำนาจเต็มเหมือนดังเดิม โดย การจัดการ เปลี่ยนแปลงและปฏิรูปสภาพการณ์อันไม่น่าปรารถนาดังกล่าวนั้นเสีย ดังนั้นการรวม ศูนย์อำนาจเข้าสู่สถาบันพระมหากษัตริย์จึงจำเป็นต้องกระทำก่อน และการเปลี่ยนแปลง ตลอดจน การปฏิรูปสภาพการณ์ไม่พึงปรารถนาโดยการริเริ่มของผู้นำรัฐในขณะนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็น การขยายขอบเขตและเพิ่มความเข้มแข็งแห่งอำนาจให้กว้างขวางและลึกล้ำขึ้น ทำให้สมรรถนะ ของกลไกแห่งอำนาจมีประสิทธิภาพขึ้น

การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในขณะนั้น พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนด ทิศทางและควบคุมกระบวนการ เปลี่ยนแปลงด้วยพระองค์เอง¹ และการดำเนินการรวม อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางนั้น พระองค์ทรงกระทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป ครอบคลุม ต่อเนื่อง เป็นระบบ รอบคอบและรัดกุมเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพื่อต้องการจะป้องกันไม่ให้เกิดความวุ่นวาย และการจลาจลขึ้นในสังคมเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ เกิดขึ้น

กล่าวโดยสรุปแล้ว สภาพการณ์อันเลวร้ายของสังคมในขณะนั้น ยังผลให้สถาบันพระ มหากษัตริย์จะต้องกระทำการทุกอย่างเพื่อยกฐานะของตนเองให้อยู่ในฐานะของผู้ใช้อำนาจรัฐ และผู้ที่เจ้านำรัฐอย่างแท้จริง เพื่อจะได้รองรับการเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจการ เมืองและสังคม ที่กำลังเกิดขึ้น และเพื่อจะนำประเทศชาติฝ่ามรสุมแห่งมหาอำนาจที่รุมเร้าอยู่ภายนอกประเทศ ให้จงได้

¹ โปรคคู ชัยอนันต์ สมุทวณิช, การเมือง, (กรุงเทพ, บรรณกิจ, 2523),

เครื่องมือที่จะทำให้พระองค์ทรงกลับมาใช้อำนาจ "เต็ม" อีกครั้งหนึ่งก็น่าจะได้แก่ บรรดาข้าราชการในพระองค์นั่นเอง เป็นเบื้องแรก ทั้งนี้เพราะบรรดาข้าราชการในขณะนั้นยังขาดความรู้และเทคนิควิทยาการใหม่ ๆ อยู่เป็นอันมาก และที่สำคัญก็คือ บรรดาข้าราชการที่สำคัญ ๆ นั้น ก็ล้วนแต่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ แทบทั้งสิ้น จนกระทั่งแม้แต่อำนาจในการจะเลือกผู้ที่จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินและตำแหน่งวังหน้า ก็ตกอยู่ในกำมือของสมเด็จพระยาผู้นี้อย่างสิ้นเชิง นอกจากนั้นก็ยังไม่มีใครต้องการที่จะแสดงตนเป็นผู้จงรักภักดีอย่างออกหน้าออกตาด้วยเกรงว่าจะมีภัยมาถึงตัว ¹

เมื่อสถานการณ์เป็นไปดังได้กล่าวมาแล้วนั้น พระราชภารกิจประการแรกของพระองค์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงน่าจะจะได้แก่ การพยายามตัดทอนอำนาจของบรรดากลุ่มขุนนางผู้ไม่ภักดีต่อราชบัลลังก์ลง ไป ด้วยการปฏิรูประบบราชการเสียใหม่ โดยในระยะสั้นนั้น พระองค์ทรงดำเนินการตัดกำลังของทางฝ่ายขุนนางตระกูลขุนนางคลง โดยให้ออกพระบรมราชโองการให้ตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นในปี พ.ศ. 2416 และได้กำหนดให้เสนาบดีทุกกระทรวงจะต้องส่งรายใ้ที่ตนจัดเก็บได้ นำส่งยังพระคลังโดยตรง ²

ก่อนการตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์นั้น การจัดเก็บภาษีอากรกระจัดกระจายอยู่ตามกรมต่าง ๆ หลายกรม เช่น กรมพระคลังมหาสมบัติ กรมพระคลังสินค้า กรมพระกลาโหม กรมท่า เป็นต้น กรมต่าง ๆ เหล่านี้มีหน้าที่จัดเก็บภาษีอากรซึ่งมีชื่อเรียกว่า เจ้าจำนวน เจ้าจำนวนเหล่านี้จะรับเงินจากเจ้าภาษีนายอากรแล้วจะนำส่งพระคลังมหาสมบัติ แต่ปรากฏว่ารายใ้จากการจัดเก็บนี้มักจะถูกเบียดบังไปใช้ประโยชน์ในทางส่วนตัวเป็นจำนวนมาก ทำให้รัฐขาดรายใ้ซึ่งไม่มีใครจะมีอยู่แล้วไปเป็นจำนวนมากหลายปีหนึ่ง ๆ ³

¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัยศศิยา กรรณสูต, เอกสารการเมืองการปกครองไทย, หน้า 127-128

² ชัยอนันต์ สมุทวณิช, การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง, (กรุงเทพ, บรรณกิจ, 2523), หน้า 5-6

³ พลตรี บัญชา แก้วเกตุทอง, การปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพ, ไทยวัฒนาพานิช, 2522), หน้า 38-39

ระบบการจัดเก็บภาษีอากรในสมัยก่อนนั้น รัฐบาลมิได้ดำเนินการโดยตรงด้วยตัวเอง แต่ได้เปิดให้มีการประมูลกันขึ้น ผู้ใดประมูลโดยสัญญาว่าจะส่งเงินให้รัฐบาลมากที่สุด ผู้นั้นจะมีสิทธิ์ในการจัดเก็บภาษีจากราษฎร และผู้ประมูลได้นี้เรียกว่า เจ้าภาษีนายอากร บรรดาเจ้าภาษีนายอากรเหล่านี้มักจะมีบรรดาขุนนางซึ่งมีอำนาจอิทธิพลหนุนหลังอยู่ เพราะได้รับประโยชน์ด้วยกัน ดังนั้นจึงดูเหมือนว่า เขาเหล่านี้เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐและทำการตามอำเภอใจโดยการรีดนาทาเร้นเอากับบรรดาราษฎร ก่อให้เกิดความเคียดแค้นโดยทั่วไป และยังเปิดช่องให้มีการคอร์รัปชันเงินรายได้ของรัฐโดยการที่เจ้าหน้าที่ของรัฐหาประโยชน์จากเจ้าภาษีนายอากรนี้อีกต่อหนึ่ง ¹

เมื่อมีการตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นแล้ว ลักษณะเช่นว่ามานั้นจึงค่อย ๆ หดไปเพราะห้องนี้คือเป็นหน่วยกลางในการรวบรวมภาษีอากร ซึ่งหน่วยราชการทุกหน่วยจะต้องเป็นผู้รวบรวมภาษีอากรที่ตนเองจัดเก็บได้โดยตรงไม่ผ่านเจ้าภาษีนายอากรเหมือนเมื่อก่อน และนำรายได้เหล่านั้นส่งตรงต่อหอรัษฎากรพิพัฒน์ นอกจากนั้นยังได้กำหนดให้มีเจ้าพนักงานบัญชี ในการรวบรวมดำเนินการ และตรวจตราให้หน่วยราชการจัดเก็บภาษีโดยเรียบร้อยรัดกุม เป็นเหตุให้รายได้ของรัฐรั่วไหลน้อยลง ²

วิธีการ เช่นนี้ นับว่ามีประโยชน์ต่อสถาบันกษัตริย์ขณะนั้นอย่างมาก กล่าวคือในด้านหนึ่งเป็นการเพิ่มรายได้ให้กับรัฐบาลเพื่อนำเงินเหล่านั้นมาใช้จ่ายพัฒนาประเทศได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วยไม่หายหกตกหล่นเหมือนเมื่อก่อน ในประการต่อมาเป็นการตัดทอนอำนาจของบรรดาผู้ไม่กักค้ำต่อแผ่นดินลงไป และท้ายที่สุดเป็นการยกสถานภาพทางด้านอำนาจของสถาบันกษัตริย์ให้เห็นชัดเจนขึ้นในแง่ของการอยู่เหนือบรรดาขุนนางและหน่วยราชการอื่น ๆ ในแง่ของการสั่งการและการควบคุมการปฏิบัติราชการของหน่วยงานต่าง ๆ

¹ พลตรี บัญชา แก้วเกตุทอง, การปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพฯ, ไทยวัฒนาพานิช, 2522), หน้า 39

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 39

นอกจากนั้นพระองค์ได้ทรงสถาปนาสถาบันทางการเมืองต่าง ๆ ขึ้นมา เพื่อเป็นฐานอำนาจในการต่อรองและคานอำนาจของผู้ไม่ปรารถนาดีต่อพระองค์ เช่น สภาที่ปรึกษาในพระองค์ สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ซึ่งล้วนแล้วแต่ก่อปรักไย้ บรรดาขุนนางรุ่นหนุ่ม ตลอดจนเชื้อพระวงศ์เป็นส่วนใหญ่ และในบรรดาคนเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นข้าราชการที่ให้การสนับสนุนต่อพระองค์แทบทั้งสิ้น

สถาบันทางการเมืองดังกล่าวข้างต้นได้กระทำหน้าที่เพื่อสนองพระเดชพระคุณได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่ง ในแง่ของการตัดกำลังและการถอดถอน ขี้ขลาดของตระกูลขุนนางออกไปจากวงการบริหารระดับสูง¹ นอกจากนั้นสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ยังมีส่วนในการเลิกทาส การจัดเก็บภาษี เป็นต้น จึงอาจกล่าวได้ว่า สถาบันทั้งสองนี้มีส่วนสำคัญในการนำเอาอำนาจการปกครองบังคับบัญชาที่แท้จริงกลับคืนมาสู่เบื้องพระยุคลบาทได้ทีละเล็กละน้อย และทั้งหมดในที่สุด²

ที่กล่าวมาทั้งหมด อาจนับได้ว่าเป็นปฏิบัติการในระยะสั้น แต่ในระยะยาวนั้น พระองค์ได้เตรียมการที่จะสร้าง "ข้าราชการที่ดี" ในทัศนะของพระองค์ขึ้นมาเพื่อสืบทอดเจตนารมณ์ในการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางของพระองค์โดยในแง่หนึ่งนั้น พระองค์ทรงพยายามที่จะเพิ่มประสิทธิภาพของบรรดาข้าราชการผู้ที่จะดำรงตำแหน่งราชการต่าง ๆ โดยก่อนหน้านั้นภายใต้ระบอบการเมืองการปกครองแบบเดิม การคัดเลือกข้าราชการว่าใครจะเป็นตำแหน่งใดนั้น มิได้ยึดเอาหลักความสามารถเป็นเกณฑ์อย่างเคร่งครัดนักในการคัดเลือก หากยึดถือเอาหลักการสืบทอดตำแหน่งทางสายเลือดเป็นสำคัญ ดังนั้นผลที่เกิดขึ้นก็คือ ความรู้ความสามารถของข้าราชการไม่ได้รับการพัฒนาที่ดีขึ้น และไม่เป็นมาตรฐานเดียวกัน ทั้งนี้ก็อาจจะเนื่องมาจากระบบการอบรมและการให้การศึกษาเพื่อเตรียมคนเข้ารับราชการในแบบดั้งเดิมนั้น เป็นการกระทำแบบตัวต่อตัว จึงทำให้ไม่สามารถผลิตคนออกมาได้คราวละมาก ๆ

¹ โปรตดูรายละเอียดยใน วัชรวิจิ สุธิสสงคราม, สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์มหาบุรุษ, (กรุงเทพ, เทพพิศาล, 2504), หน้า 680

² ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัตติยา กรรณสูต, เอกสารการเมืองการปกครองไทย, หน้า 14-16

ให้เพียงพอกับความต้องการคนที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในขณะนั้นได้ ด้วยเหตุนี้เอง การตั้งโรงเรียนหลวงแห่งแรกในพระบรมมหาราชวัง ในปี พ.ศ. 2414 จึงกำเนิดขึ้นด้วยเหตุจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องผลิตคนคราวละมาก ๆ นี้เอง¹ ดังจะเห็นได้จาก พระราชดำรัสในที่ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์ แล ข้าราชการ ณ โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ เมื่อวันศุกร์ขึ้น 12 ค่ำ เดือน 5 ความว่า

".....จึงขอตัดความลงว่า ในกาลเวลานี้ผู้ซึ่งจะเป็นข้าราชการไม่รู้หนังสือแล้ว เกือบจะเป็นอันใช้ไม่ได้ทีเดียว ได้คิดตั้งใจอยู่ว่าการต่อไปภายหน้าจะต้องเลือกว่า ผู้ใดไม่รู้หนังสือ ไม่ได้ตามควรแก่ที่จะกำหนด ผู้นั้นจะเป็นขุนนางไม่ได้เลย แต่ในเวลาข้าราชการเก่าที่ไม่รู้หนังสือมีอยู่บ้าง ผู้ซึ่งจะเลือกได้ยังมีน้อย จึงตั้งกำหนดหย่างนี้ยังไม่ได้ จึงต้องคอยพวกที่เรียนใหม่ ๆ นี้ จะเป็นผู้ตั้งแบบแผนต่อไปภายหน้า เพราะฉะนั้น ฉันทจึงได้มีความมุ่งหมายตั้งใจที่จะจัดการเล่าเรียนทั่วไป ทั้งบ้านเมืองให้เป็นการรุ่งเรืองเจริญขึ้นโดยเร็ว..."²

อนึ่ง การศึกษาในโรงเรียนนั้น นอกจากจะสามารถสนองต่อความต้องการโดยการผลิตผู้ผ่านการศึกแล้วออกมาได้ทีละมาก ๆ แล้ว ยังจะทำให้คนที่ผ่านการฝึกฝนอบรมแล้ว เหล่านั้นมี "มาตรฐาน" อันเดียวกันอีกด้วยในแง่ของสิ่งที่จะจัดป้อนให้

จะเห็นได้ว่า ความจำเป็นเร่งด่วนของการต้องการผลิต "ข้าราชการ" เพื่อมารับสถาบันกษัตริย์ และเพื่อเป็นเครื่องกรุยทางในการบริหารประเทศให้เป็นไปตามพระราชปณิธานนี้เอง การจัดการศึกษาจึงเกิดขึ้นโดยรัฐอย่างเอาจริงเอาจัง และมีวัตถุประสงค์ค่อนข้างเด่นชัด กล่าวคือ

".....ถ้าจะสมัครเข้ามาฝึกหัดเล่าเรียนหนังสือไทย ก็จงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รับไว้ฝึกหัดการเล่าเรียน เพื่อจะารู้หนังสือแลคิเลข ขนบธรรมเนียมราชการให้ชัดเจน จะได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณสืบต่อไป..."³

¹ เอกกมล สายจันทร์, "บทบาทปัญญาชนไทยต่อการพัฒนาการเมือง", ใน ลิขิต อีรวะกิน, พัฒนาการเมืองไทย, (กรุงเทพ, แพร์พิทยา, 2519), หน้า 241

² สำเนากระแสพระบรมราชโองการ พระราชดำรัส พระราชบัญญัติ พระราชหัตถเลขาแลประกาศการศึกษา, (กรุงเทพ, กรมศึกษาธิการ, รัตนโกสินทร์ศก 120), หน้า 18

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3 (เน้นโดยผู้เขียน)

และหากลงไปพิจารณาแนวความคิดที่ต้องการจะปลูกฝังให้กับนักเรียนนายร้อยทหารบก ซึ่งสถาปนาขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2430 ด้วยแล้ว จะเห็นได้ถึงลักษณะของความต้องการที่จะจัดป้อน คุณสมบัติของการเป็น "ข้าราชการที่ดี" อย่างชัดเจน เช่นที่ปรากฏในแนวการสอนวิชาของ โรงเรียนนายร้อยทหารบก พุทธศักราช 2470 ความว่า

".....กองทัพตั้งไว้สำหรับระวังรักษาพระบรมเชษานุภาพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเพื่อป้องกันราชศัตรูอันจะมาทำลายอิสราภาพของประเทศ และชาติ....." ¹

นอกจากนี้รัฐยังได้กำหนดภาระหน้าที่ของกองทัพไว้ใน สมุดสอบทหารคนหนึ่งว่า

".....ความมุ่งหมายในการจัดตั้งกองทัพขึ้นไว้ั้น สำหรับเพื่อป้องกันรักษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ปราศจากข้าศึกศัตรู ซึ่งจะมีมาทั้งภายในและ ภายนอก สำหรับป้องกันรักษาพระราชอาณาจักร ให้ดำรงอยู่ในอิสราภาพ ความ สงบราบคาบตามพระราชกำหนดกฎหมายอยู่เป็นนิตย์" ²

เมื่อเป็นเช่นนี้จึงกล่าวได้ว่า การจัดตั้งโรงเรียนนายร้อยทหารบกและการจัดตั้ง กองทัพขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น เป็นการกระทำเพื่อสนับสนุนการแผ่พระบารมีขององค์ พระมหากษัตริย์ ซึ่ง "คือผู้สูงสุดในมนุษยชนผู้เป็นพสกนิกร" ไปทั่วพระราชอาณาเขต และเป็น เครื่องมือในการหล่อหลอมกล่อมเกลாதลอกจนใช้ไปในการปราบปรามบรรดาผู้ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อ รัฐบาล ³

อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่จำเป็นและเผชิญหน้าอยู่ในขณะนั้นไม่ได้จำกัดอยู่แต่การจะต้อง สร้างข้าราชการที่ดีขึ้นมาเพื่อสนองตอบต่อทางออกแห่งปัญหาเท่านั้น ในอีกด้านหนึ่ง การสร้าง "พลเมืองดี" ก็ถือเป็นภาระสำคัญของระบบการเมืองในขณะนั้นด้วย และโดยความเป็นจริงแล้ว

¹ อ้างใน กนกวลี ชูชัยยะ, "พัฒนาการหาความคิดของกลุ่มทหารอาชีพ พ.ศ. 2475-2524, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528, หน้า 41

² อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 37

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 8

หากมีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ เกิดขึ้นในทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองแล้ว การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เหล่านี้ย่อมจะมีผลกระทบต่อถึงคนในสังคมหรือประชาชนพลเมืองนั้น ๆ ด้วย ในฐานะที่เป็นหน่วยหนึ่งในสังคม และโดยเหตุที่บทบาททางการเมืองของการศึกษาและอบรมคนในด้านหนึ่งก็คือ การเตรียมคนที่พึงปรารถนา เพื่อนำไปสู่ระบอบการปกครองที่เป็นสิ่งอันพึงปรารถนาเช่นนั้นแล้ว หากรัฐบาลใดก็ตาม เห็นว่าระบบการปกครองที่ใช้อยู่เหมาะสมดีแล้ว รัฐก็ย่อมจะใช้ระบบการศึกษาในอันที่จะกล่อมเกลาคคนในชาติหรือในสังคม ให้มีลักษณะที่สอดคล้องกับระบอบการเมืองการปกครองนั้น ๆ และในด้านกลับกัน หากรัฐบาลใดกำลังเปลี่ยนแปลงระบอบการเมืองการปกครอง การเศรษฐกิจและสังคมเสียใหม่แล้ว รัฐบาลนั้นก็ย่อมจะต้องทำการหล่อหลอมกล่อมเกลาคคนในสังคมให้เป็นไปในทางที่จะรองรับ และพร้อมที่จะยอมรับการเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ ด้วยเช่นกัน

เมื่อการเป็นดัง เช่นว่ามาแล้วนั้น ในฐานะของระบอบการเมืองการปกครองตลอดจนความเปลี่ยนแปลงในหลาย ๆ ด้าน ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ถือเป็น "ของใหม่" ที่คนในชาติยังไม่เคยรู้จักและรับรู้มาก่อน เพราะเหตุว่า มีความแตกต่างและแปลกใหม่จากที่เคยมีมาอย่างสิ้นเชิง ไม่ว่าจะเป็นด้านความซับซ้อนของรัฐกลไก รูปแบบและอำนาจรัฐ สถาบันทางการเมืองใหม่ ๆ หรือภาระหน้าที่ของราษฎรที่จะพึงปฏิบัติต่อชาติ เป็นต้น

ดังนั้น ความจำเป็นที่จะต้องอบรมกล่อมเกลาคหรือการสร้าง "พลเมืองดี" จึงจำเป็นต้องกระทำควบคู่กันไป การขยายการศึกษาออกสู่ประชาชนโดยทั่วไปจึงได้เกิดขึ้นไล่เรียงกับโรงเรียนหลวงแห่งแรกในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งมุ่งจะอบรมและให้การศึกษาแต่กับเฉพาะบรรดาบุตรหลานขุนนาง ลูกเจ้าลูกนาย และบรรดาเชื้อพระวงศ์เท่านั้น ซึ่งโรงเรียนหลวงสำหรับสามัญชนแห่งแรกนั้น โปรดเกล้าให้จัดตั้งขึ้นในบริเวณวัดมทรณพาราม เมื่อ พ.ศ. 2428² จึงอาจกล่าวได้ว่า การจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ไม่เพียงแต่ต้องการจะสร้าง "ข้าราชการที่ดี" เท่านั้น หากยังต้องเตรียม "พลเมืองดี" ควบคู่กันไปด้วย ดังปรากฏใน

¹ โปรคคุ วิทย์ วิศทเวทย์, ปรัชญาการศึกษาไทย 2411-2475, หน้า 21-27

² David K. Wyatt, The Politics of Reform in Thailand :

Education in the Reign of King Chulalongkorn, pp. 141-144

พระราชดำรัสในที่ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการ ณ โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ตอนหนึ่งว่า

".....ความมุ่งหมายแลเริ่มคิดจัดโรงเรียนนี้ ประสงค์จะแก้กุลแก่ราชตระกูลนั้นแลเป็นที่ตั้ง เมื่อได้กล่าวถึงโรงเรียนนี้ จะเป็นการสงเคราะห์แต่ตระกูลเจ้านายดังนี้ ไซ้ว่าจะละล้มตระกูลข้าราชการแลราษฎรเสียเมื่อไร โรงเรียนที่มีอยู่แล้วแลที่ตั้งขึ้นไปภายหน้า โดยมากได้คิดจัดการโดยอุตสาหกรรมกำลังที่จะให้เป็นการพร้อมเพรียงเหมือนอย่างโรงเรียนนี้...." ¹

สิ่งที่ต้องพิจารณาต่อไปก็คือ เนื่องจากสภาพการณ์ทางการเมืองภายนอกประเทศในขณะนั้น ต้องเผชิญหน้ากับบรรดาประเทศมหาอำนาจทางด้านตะวันตกทางหนึ่ง และต้องเผชิญกับปัญหาความกระต้างกระเดื่องของบรรดาหัวเมืองและเมืองประเทศราชอีกทางหนึ่ง ดังนั้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติหรือเอกภาพแห่งชาติจึงมีความจำเป็นที่จะต้องจรรโลงขึ้นในประเทศให้จงได้ นั้นหมายความว่า แนวความคิดที่เกี่ยวข้องกับรัฐประชาชาตินั้นจะต้องได้รับการปลูกฝังและการอธิบายให้กับคนในชาติได้รับรู้และมีความสำนึกร่วมกัน ดังนั้นสิ่งที่รัฐบาลจะต้องปลูกฝังให้แก่เด็กนักเรียนอีกอย่างหนึ่งก็คือ ความรักชาติ ความสำนึกในความเป็นชาติไทย ความมีวินัย การเสียสละ การฟังคำสั่งและความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ ²

สิ่งที่น่าสังเกตซึ่งได้รับการเพิ่มเติมขึ้นจากการอบรมกล่อมเกล่าในสมัยก่อน นอกเหนือจากให้ จงรักภักดีและเกรงกลัวต่อองค์พระมหากษัตริย์แล้วก็คือ ความรักชาติ รักประเทศ และความสำนึกในความเป็นชาติไทยนี้เอง ลักษณะเช่นนี้จะไม่มีปรากฏอยู่ในตำราหรือแบบเรียนเล่มใดก่อนหน้านี้เลย จะมีก็แต่การสอนให้เกรงกลัวและเทิดทูนต่อองค์พระเจ้าอยู่หัวเท่านั้น ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่า สยามในขณะนั้นกอบปรี่ด้วยคนหลายเชื้อชาติ หลายศาสนา ซึ่งมีการคมนาคมสื่อสารไปถึงกันค่อนข้างจะตลอดแล้ว ดังนั้น การรับรู้ในลัทธิชาตินิยมและอารยธรรมจากชาวตะวันตกจึงแพร่กระจายไปยังทั่วทุกพระราชอาณาจักร ความจำเป็นในการประสานประโยชน์จึงต้องกระทำอย่างเร่งด่วน โดยการพยายามสร้างเอกลักษณ์เฉพาะตัวขึ้น สร้างสำนักแห่งการ

¹ สำเนากระแสพระบรมราชโองการ พระราชดำรัส พระราชบัญญัติ พระราชหัตถเลขาและประกาศการศึกษา, หน้า 21

² วิทย์ วิศทเวทย์, ปรัชญาการศึกษาไทย 2411-2475, หน้า 21-22

อยู่ร่วมในชาติเดียวกัน กลุ่มเดียวกัน ให้งังเกิดขึ้นในหมู่พลเมือง ดังจะเห็นได้จากการบินบังคับให้มีการใช้ "ภาษาไทย" เป็นภาษากลางในการเรียนการสอนในโรงเรียนและในการติดต่อกับราชการ โดยเน้นไปที่โรงเรียนของหมู่คนจีนและโรงเรียนของชาวมุสลิม เป็นต้น¹ ทั้งนี้ก็เพราะต้องการจะลดความแตกต่างอันจะนำมาซึ่งการแบ่งแยกเป็น "พวกเขา" และ "พวกเรา" นอกจากนั้น การสอนให้รับรู้ถึงอาณาเขตอันแน่นอนของประเทศ การสอนให้รับรู้ถึงกลไกการปกครองของรัฐ ก็ได้รับการสนใจจากรัฐบาลในขณะนั้นอย่างจริงจัง ดังจะเห็นได้ในหลักสูตรการเรียนการสอนในขณะนั้นซึ่งมีการกำหนดให้เรียนวิชา "ภูมิศาสตร์ประเทศไทย" รวมอยู่ด้วย²

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ความจำเป็นในอันที่จะนำประเทศชาติเข้าสู่ความทันสมัยและความจำเป็นของสถานการณ์รอบข้างทั้งภายในและภายนอกประเทศ ได้ส่งผลให้พระมหากษัตริย์ อันเป็นสถาบันหลักในทางการเมือง-การปกครองจำเป็นต้องจัดการปฏิรูปการศึกษาในสังคมขณะนั้นเสียใหม่ เพื่อจะได้ฉีกบ่อนและส่งผ่านแนวความคิด ตามที่จะเป็นประโยชน์ต่อสถาบันในขณะนั้น เพื่อผลิต "คนที่พึงปรารถนา" ขึ้นมาเป็นกำลังสำคัญของพระองค์และของแผ่นดิน ดังปรากฏในพระราชดำรัส ตอนหนึ่งว่า

".....ความปรารถนาที่ฉันได้จัดโรงเรียนสวนกุหลาบนี้ขึ้น เพราะมีความสังเวชด้วยเชื้อพระวงศ์ แห่งราชตระกูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุก ๆ พระองค์ล้วนแต่มีราชโอรสมาก ๆ พระราชโอรสก็มีหม่อมเจ้าอีกองค์ละมาก ๆ หม่อมเจ้าก็ยังมีหม่อมราชวงศ์ต่อไปอีกเป็นอันมาก แต่เป็นการขัดข้องลำบากแก่หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์อยู่มาก ด้วยไม่มีทางจะเข้ารับราชการได้ ใช่ว่าหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์นั้น ๆ จะใช้ไม่ได้เลยสักคนหนึ่งเมื่อไร หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ ที่เป็นคนดี ๆ ก็มีมาก แต่ไม่มีช่องที่จะได้ฝึกหัดทดลอง ให้รู้วิธีรู้วิชา

¹ See Charles F. Keyes, "Cultural Change and Rural Education in Southeast Asia", Report of a Conference Held in Penang, Malaysia, 4-9 July 1983

² โปรดดู รอง ศยามานนท์ และคณะ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2453-2507, (กรุงเทพ, กระทรวงศึกษาธิการ, 2507), หน้า 111

เพราะเป็นเจ้าของเสีย ไม่ได้เป็นขุนนาง จึงคิดหาโอกาสที่จะให้เรียนหนังสือ ได้
 ไล่วิชาเหมือนหนังสือได้ถวายตัวเป็นข้าราชการ แต่คิดว่าดอกไม้ธูปเทียน เพราะ
 ว่าถวายตัวก็ให้เห็นตลอด จนถึงความรู้แลสติปัญญา ฉันต้องรับว่าการคิดนี้ เป็น
 เพื่อประโยชน์ของตนเองด้วย เพราะเหตุว่าลูกฉันมีมาก แลก็คงต้องมีหลาน
 หลานเป็นหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ต่อ ๆ ลงไป.....ฉันก็ทราบดีว่า
 โรงเรียนที่ตั้งขึ้นนั้นจะเป็นเครื่องประคองไม่ให้ลูกหลานฉันยับเยินเหมือนอย่าง
 แต่ก่อน.....เพราะฉะนั้น ฉันต้องทูลขอแก่พระบรมวงศ์ศานุวงศ์ทั้งปวงให้เห็น
 เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับฉันเพื่อจะได้เป็นคุณแก่ตัวเด็กที่จะส่งมาเรียนนั้นต่อไป
 ภายหน้า และเปนการยก การประคองพระเกียรติยศ ของพระบาทสมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัวในพระบรมวงศ์ศานุวงศ์ แลทั้งเกียรติยศของท่านผู้เป็นปู่แลบิดาด้วย." ¹

อย่างไรก็ตาม การที่ผู้นำรัฐในขณะนั้นจัดการปฏิรูปการศึกษาในชาติเสียใหม่มิได้
 หมายความว่า การปฏิรูปการศึกษา ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อเตรียมคนที่พึงปรารถนาให้กับระบอบ
 การเมืองการปกครองที่เป็นอยู่นี้ จะเป็นวิธีการเดียวหรือเป็นวิธีการหลักที่ผู้นำรัฐใช้เพื่อยก
 ฐานะของชนก็หาไม่ การปฏิรูปการศึกษาเพื่อกล่อมเกลาคคนในสังคมนั้น เป็นเพียง หนึ่งใน
 หลายนโยบายทางการเมืองของผู้นำในขณะนั้น ซึ่งจะต้องใช้ควบคู่ไปกับวิธีการหรือกุศโลบาย
 อื่น ๆ ด้วยเท่านั้น นั้นหมายความว่า การทำการเปลี่ยนแปลงสถานภาพและกำจัดสภาพการณ์
 อันไม่พึงปรารถนาของรัชกาลที่ 5 นั้น กระทำอย่างครอบคลุมและรัดกุม ไม่ว่าจะเป็ด้าน
 การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดก็คือ ในขณะที่ทางการได้เริ่ม
 ทำการสำรวจเส้นทาง เพื่อวางแผนการสร้างทางรถไฟ สายกรุง เทพฯ-เชียงใหม่ และ
 กรุงเทพฯ-นครราชสีมา เพื่อจะทำการเชื่อมโยงติดต่อระหว่างหัวเมือง กับในกรุง เมื่อปี
 พ.ศ. 2431 นั้น ปรากฏว่า ในอีก 4 ปีต่อมาคือ ในปี พ.ศ. 2435 ก็ได้มีการริเริ่มเพื่อปฏิรูป
 การปกครองในส่วนภูมิภาค ซึ่งมีการปกครองที่หละหลวมมาแต่โบราณ ให้มีความกระชับรัดกุม
 และขึ้นตรงต่อรัฐบาลกลางให้มากขึ้น ขณะเดียวกันทางด้านการศึกษาก็ได้เริ่มขึ้นทันที กล่าวคือ
 ได้มีการประกาศให้ตั้งโรงเรียนมูลศึกษาขึ้นทั้งในกรุงและในหัวเมืองในปีเดียวกับที่มีการริเริ่ม
 ปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาค และอีก 6 ปีต่อมา คือ พ.ศ. 2441 การขยายการศึกษา

¹ พระราชดำรัสในที่ประชุมพระบรมวงศ์ศานุวงศ์แลข้าราชการ ณ โรงเรียน
 พระตำหนักสวนกุหลาบ ใน สำเนากระแสพระบรมราชโองการ พระราชบัญญัติ พระราชดำรัส
 พระราชหัตถเลขา แลประกาศการศึกษา, หน้า 19-20

ของชาติออกไปยังหัวเมืองอย่างเป็นทางการก็เกิดขึ้น เมื่อได้มีการประกาศโครงการศึกษา
สำหรับชาติ ออกมาบังคับใช้ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป ความประสงค์จำนงหมายของผู้นำรัฐในการจัดการศึกษาขึ้นในสมัย
รัชกาลที่ 5 นั้น มีจุดมุ่งเพื่อจะสร้างเครื่องมือ อันได้แก่บรรดาข้าราชการ และพลเมืองที่ขึ้น
มาเป็นกำลังของสถาบันพระมหากษัตริย์เพื่อที่จะยกสถานภาพของสถาบันให้สูงขึ้นเป็นแกนนำ
ประเทศไปสู่เป้าหมายหลักคือ ความเจริญรุดหน้าเทียบอารยประเทศ และคุณสมบัติที่ต้องการ
จะให้มีขึ้นในหมู่บรรดาผู้ผ่านการหล่อหลอมกลม่อมเกลามาแล้วนั้นก็คือ ความซื่อสัตย์ และมีความ
จงรักภักดีต่อสถาบันชาติ และพระมหากษัตริย์ ดังได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งสิ่งนี้ก็ถือเป็นภาระและเป็น
หน้าที่อันสำคัญของการเป็น "ราษฎรอันสมควรแก่ประเทศสยาม" และเมื่อใดก็ตาม "หาก
ความรู้สึกต่อหน้าที่เหล่านี้ทั้งหมดได้เข้าฝังอยู่ในสันดาน จนปรากฏด้วยอาการกริยาภายนอกแล้ว
เมื่อนั้น ความสั่งสอนฝึกหัดถือว่าสำเร็จ และผู้ใดเล่าเรียนถึงผลสำเร็จเช่นนี้แล้ว ผู้นั้นชื่อว่า
เป็นราษฎรอันสมควรแก่ประเทศสยามยิ่งนัก" ¹

เมื่อความประสงค์จำนงหมายในการจัดการศึกษาเป็นเช่นดังข้างต้นแล้ว เนื้อหา
ของหลักสูตรและเนื้อหาของแบบเรียนซึ่งถือเป็นเสมือน "สื่อ" ในการส่งผ่านความประสงค์
จำนงหมายนั้น ก็ย่อมจะต้องสะท้อนให้เห็นซึ่งลักษณะและความต้องการของผู้นำรัฐด้วย อย่างไรก็ตาม
ก็ตาม ประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้จะได้พิจารณากันโดยละเอียดในเบื้องต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ประกาศกระแสพระบรมราชโองการ เรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยาม,
อ้างใน วุฒิชัย มูลศิลป์, แนวความคิดทางการศึกษาไทย 2411-2475, (กรุงเทพ, สำนักงาน
คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2526), หน้า 61-62 (เน้นโดยผู้เขียน)